

נבואה לטובה ולרעה*

ד. נבואה לטובה שאפשר שלא תתקיים	א. אימות הנביא ע"י נבואה לטובה
1. נבואה לנביא עצמו	ב. ביאור מעשים בתנ"ך
2. ביאור "מעשה אבות סימן לבנים"	1. דברי שמואל לשאול
3. הסברים נוספים	2. מיתת משה
4. ההשלכה לנידוננו	3. לטובת המלאך...
5. נבואת משה רבנו ע"ה	4. כי הייתה סיבה מעם ה'
6. שיטת המשך חכמה	ג. נבואה שיש בה מעשה
ה. הצעה ליישוב הסתירה	

א. אימות הנביא ע"י נבואה לטובה

בפרשת הנבואה אומרת התורה (דברים יח, יח-כב):

נְבִיא אֲקִים לָהֶם מִקֶּרֶב אֲחֵיהֶם כְּמוֹד, וְנִתְּתִי דְבָרִי בְּפִיו, וְדָבַר אֲלֵיהֶם אֶת כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶנּוּ. וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֶל דְּבָרֵי אֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשִׁמִּי - אֲנֹכִי אֲדַרְשׁ מֵעַמּוֹ. אִם הִנְבִּיא אֲשֶׁר יִזְדָּבַר דְּבַר בְּשִׁמִּי אֶת אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִיו לְדַבֵּר, וְאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים - וּמַת הַנְּבִיא הַהוּא. וְכִי תֹאמַר בְּלִבְבְּךָ אֵיכָה נִדְעֵ אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְרוּ ה'. אֲשֶׁר יְדַבֵּר הַנְּבִיא בְּשֵׁם ה' וְלֹא יְהִי הַדְּבָר וְלֹא יָבוֹא - הוּא הַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְרוּ ה'.

בפסוקים אלו קובעת התורה את הדרך לזיהוי הנביא ואימות דבריו, וכך אף נפסקו הדברים להלכה ברמב"ם (הל' יסודי התורה פ"י ה"א):

כל נביא שיעמוד לנו ויאמר שה' שלחו אינו צריך לעשות אות כאחד מאותות משה רבינו או כאותות אליהו ואלישע שיש בהם שינוי מנהגו של עולם, אלא האות שלו שיאמר דברים העתידיים להיות בעולם ויאמנו דבריו, שנאמר: וכי תאמר בלבבך איכה נדע הדבר וגו'.

בהמשך (שם הל' א-ד) מרחיב הרמב"ם את הדברים:

* ניתן לקבל את המאמר בתוספת הערות והרחבות בדוא"ל shimon.kalman@gmail.com. כמו כן, אשמח לקבל הערות והארות על הדברים לכתובת זו. כאן המקום להודות לכל מי שסייע בהכנת המאמר, ובפרט לבני אברהם נ"י שערך את הדברים והעיר כמה הערות חשובות, ולת"ח שונים החפצים בעילום שמם שהחכימוני בהערותיהם המעמיקות.

לפיכך כשיבוא אדם הראוי לנבואה במלאכות ה', ולא יבוא להוסיף ולא לגרוע אלא לעבוד את ה' במצות התורה, אין אומרים לו קרע לנו היס או החיה מת וכיוצא באלו ואחר כך נאמין בד', אלא אומרים לו: אם נביא אתה אמור דברים העתידיים להיות, והוא אומר, ואנו מחכים לראות היבואו דבריו אם לא יבואו. ואפילו נפל דבר קטן בידוע שהוא נביא שקר, ואם באו דבריו כולן יהיה בעינינו נאמן. ובודקים אותו פעמים הרבה, אם נמצאו דבריו נאמנים כולן הרי זה נביא אמת. והלא המעוננים והקוסמים אומרים מה שעתיד להיות, ומה הפרש יש בין הנביא ובינס? אלא שהמעוננים והקוסמים וכיוצא בהן מקצת דבריהם מתקיימים ומקצתן אין מתקיימים... ואפשר שלא יתקיים מדבריהם כלום אלא יטעו בכל העניין... אבל הנביא כל דבריו קיימין...

דברי הפורענות שהנביא אומר, כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו, אם לא עמדו דבריו - אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים הנה דיבר ולא בא, שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה (על פי יואל ב, יג; יונה ד, ב) ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה; אבל אם הבטיח על טובה, ואמר שיהיה כך וכך, ולא באה הטובה שאמר - בידוע שהוא נביא שקר, שכל דבר טובה שיגזור האל אפילו על תנאי אינו חוזר... הא למדת שבדברי הטובה בלבד יבחן הנביא...

יש המבארים¹ על פי יסוד זה את נוסח ברכות ההפטרה "ודבר אחד מדבריך אחר לא ישוב ריקם", שהמילה 'אחר' נראית לכאורה כמיותרת וחסרת מובן; אך לפי דברי הרמב"ם יתכן ש'אחר' הכוונה: לרעה, שדבר אחד מהנבואות הטובות לא ישוב לרעה, אך נבואה לרעה אכן יכולה לשוב. לפי הסבר זה מבואר גם ההמשך "כי אל מלך נאמן ורחמן אתה", שהמילה 'רחמן' נראית לא קשורה לכך "שדבר אחד מדבריך... לא ישוב ריקם". אך לפי המבואר, המילה 'רחמן' היא ההסבר לכך שרק "לאחר", כלומר לרעה, "לא ישוב ריקם", אך לטובה - ייעודי הפורענות שאמר הנביא עשויים להתבטל.

ב. ביאור מעשים בתנ"ך

לאור יסוד זה, שנבואה לטובה לעולם איננה חוזרת ונבואה לרעה לעיתים חוזרת, ביארו רבותינו האחרונים כמה אירועים בתנ"ך, בהם קיים שילוב בין נבואה לטובה ולרעה. ונביא כמה דוגמאות:

1 מעין זה בספר משמר הלוי להגרמ"מ שולזינגר זצ"ל, ברכות סי' כו, ובספר דרך שיחה ח"א עמ' עתר, עיי"ש.

1. דברי שמואל לשאול

לאחר מלחמת שאול בעמלק, בה חטא שאול בכך שלא השמיד את צאנם ובקרו (וכן את אגג, מלכם), מגיע שמואל הנביא ומוכיח את שאול על חטאו. לאחר מכן ממשיך שמואל בדברי תוכחה, ובהם הוא מודיע לשאול שנשללה ממנו המלוכה (שמ"א טו, כב-כג):

וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל, הַחֲפֹץ לֵה' בְּעֵלוֹת וּזְבָחִים כְּשָׁמַע בְּקוֹל ה' הִנֵּה שָׁמַע מְזַבַּח טוֹב, לְהַקְשִׁיב מִחֻלָּב אֵילִים. כִּי חֲטֵאתָ קֶסֶם מְרִי, וְאָוֶן וּתְרָפִים הִפָּצַר, יַעֲוֹ מֵאֲסַף אֶת דְּבַר ה' וַיִּמְאָסְךָ מִמֶּלֶךְ.

שאול, המבין את חומרת הדבר, מנסה לשנות את הגזירה (שם פס' כד-כט):

וַיֹּאמֶר שְׁאוּל אֶל שְׁמוּאֵל, חֲטֵאתִי כִּי עֲבַרְתִּי אֶת פִּי ה' וְאֶת דְּבָרֶיךָ, כִּי יֵרֵאתִי אֶת הָעָם וְאֶשְׁמַע בְּקוֹלָם. וְעַתָּה שָׂא נָא אֶת חֲטֵאתִי וְשׁוּב עִמִּי וְאַשְׁתַּחֲוֶה לָּהּ. וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל שְׁאוּל לֹא אָשׁוּב עִמָּךְ, כִּי מֵאֲסַתָּה אֶת דְּבַר ה' וַיִּמְאָסְךָ ה' מֵהָיִוֹת מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל. וַיִּסַּב שְׁמוּאֵל לְלַכֵּת, וַיַּחֲזֵק בְּכַנֵּף מְעִילוֹ וַיִּקְרַע. וַיֹּאמֶר אֵלָיו שְׁמוּאֵל, קְרַע ה' אֶת מַמְלַכְוֹת יִשְׂרָאֵל מֵעַלְיֶיךָ הַיּוֹם וּנְתַנָּה לְרַעְךָ הַטּוֹב מִמֶּנּוּ. וְגַם נִצַּח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁקַר וְלֹא יִנָּחַס, כִּי לֹא אָדָם הוּא לְהִנָּחַס.

רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק זצ"ל בספרו 'משך חכמה' על הפטרת פרשת זכור מסביר על פי הדברים שנאמרו את התוספת 'וגם נצח ישראל לא ישקר...' ואת הקשרה המיוחד (שהרי היא איננה מופיעה מיד לאחר תשובת שמואל לבקשת שאול שיימחלו, ובסמוך לה, כמצופה, אלא רק לאחר אמירה נוספת: 'קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך ונתנה לרעך...'). לדבריו, על אף שאמר שמואל לשאול: 'וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל', עדיין שאול יכול היה להתחנן, לשוב בתשובה ולבטל את רוע הגזירה, שכן נבואה לרעה יכולה להתבטל; אך מרגע שאמר לו שמואל: "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך ונתנה לרעך..." – שוב אין בנבואה זו שינוי וחזרה, שהרי יש בנבואה זו אף צד לטובה "לרעך הטוב ממך", ונבואה לטובה איננה מתבטלת. ויש מי שהעיר² שהסבר זה רמוז כבר בדברי רש"י במקום (שם כט): "ואם תאמר אשוב מעוונתי לפניו, לא יועיל עוד ליטול את המלוכה ממני שנתנה לו, כי הקב"ה שהוא נצחונו של ישראל לא ישקר מלתן הטובה לזה שאמר לתן".

2. מיתת משה

הגאון הנצי"ב (בספרו 'העמק דבר', בתחילת פרשת שלח לך, במדבר יג, ב) מבאר שבקשת בני ישראל לשלוח מרגלים לתור את הארץ (דברים א, כב) עלתה רק בהגיעם למדבר פארן (ולא בהיותם עוד בחורב), לאחר נבואת אלדד ומידד "משה מת ויהושע מכניס את ישראל לארץ" (סנהדרין יז, א; רש"י במדבר יא, כח), וזאת משום שהנהגת

2 ראה 'אגרת הפורים' מאת רבי משה יצחק ווייסמאן, עמ' 35-37.

משה רבנו ע"ה בדרך נס בלבד הייתה, ובהנהגת הנס אין מקום וצורך לשילוח מרגלים. אך לאחר ששמעו מאלדד ומיידד שהכניסה לארץ איננה בידי משה רבנו, א"כ תיתכן הנהגה בדרך הטבע, ולפיכך יש צורך לשלוח מרגלים ולבחון את הדרכים לכיבוש הארץ.
ומוסיף רבנו הנצי"ב:

...ונהי דנבואה של "משה מת" לא הוחלט כל כך, ולא עלה על דעת משה שלא תועיל תפילתו לשנות את הגזירה, אבל מה שהתנבאו כי "יהושע מכניס ישראל לארץ" הוא גזירה לטובה על יהושע, ובזה "נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם". ומעולם לא ביקש משה על זה, כי אם שיכנס לא"י לראות אותה, ולא בתור מכניס.

אף כאן רואים אנו שבנבואה שיש בה טובה לאדם אחד ורעה לחברו אין אפשרות לאי-קיומה, מפני שהנבואה לטובת הראשון אי אפשר לה שתבטל.
דבר דומה נמצא גם בתחילת פרשת ואתחנן (דברים ג, כג-כח):

וְאַתְּחַנֵּן אֶל ה' בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר... אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה
אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן... וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלַי, וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי: רַב
לָךְ אֵל תּוֹסֵף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בְּדַבַּר הַזֶּה... וְצוּ אֶת יְהוֹשֻׁעַ וְחִזְקָהוּ וְאַמְצָהוּ כִּי הוּא
יַעֲבֹר לִפְנֵי הָעָם הַזֶּה וְהוּא יַנְחִיל אוֹתָם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּרְאֶה.

והסביר הגרי"ז הלוי סולובייצ'יק זצ"ל, גאב"ד בריסק, בכתביו עה"ת (סי' קיא/קסג), את הלשון 'רב לך':

...אין לך מה לדבר עוד בזה, כיוון שבגזירה הרעה שעליך יש גם גזירה טובה על יהושע, ואין זה ממידות הקב"ה לחזור כשנגזר לטובה, וממילא אי אפשר לחזור גם מהגזירה שעליך.

3. לטובת המלאך...

בפרשת כי תשא (שמות לג, יב-טז) מובאת בקשתו של משה רבנו ע"ה:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה', רְאֵה אֶתְּהָ אֹמֵר אֵלַי הֲעַל אֶת הָעָם הַזֶּה, וְאַתָּה לֹא
הוֹדַעְתָּנִי אֶת אֲשֶׁר תִּשְׁלַח עִמִּי, וְאַתָּה אֹמְרֵת יִדְעִיתִךְ בְּשֵׁם וְגַם מְצֵאתָ חוֹן
בְּעֵינַי... וַיֹּאמֶר אֵלָיו, אִם אֵין פְּנִיךָ הַלְכִים אֵל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה. וּבַמָּה יוֹדַע אֶפְיָא כִּי
מְצֵאתִי חוֹן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמִּי, הֲלוֹא בְּלִכְתּוֹךָ עִמָּנוּ, וּנְפָלִינוּ אֲנִי וְעַמִּי מִכָּל הָעָם
אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה.

בדברים אלו מבקש משה רבנו ע"ה שהקב"ה ילך עמנו בעצמו, ולא ע"י מלאך שלוח (רש"י שם פס' יד-טו). הגאון הנצי"ב (העמק דבר שם פס' יב) מסביר שבקשה זו של משה נובעת מהבנתו שהקב"ה חפץ לשנות את גזרתו: "ושלחתי לפניך מלאך... כי לא אעלה בקרבך" (שם פס' ב-ג):

ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי... וא"כ כאשר לא הודעתני - מזה יש לי להבין שאתה רוצה לשנות הדבר, וזה כלל שהקב"ה חוזר על הרעה ואינו חוזר על הטובה, ואם היה מפרש שם המלאך לא היה אפשר לחזור מכבוד המלאך... וכך אמר משה, ממה שלא הודעתני מי הוא השליח מבין אני שאתה רוצה לחזור בדבר.

אם היה נאמר שם המלאך (שאף הוא - לדברי רבנו הנצי"ב - 'ישות' לעניין זה), לא היה אפשר לבטל שליחותו.

4. "כי הייתה סיבה מעם ה'"

לאחר מות שלמה המלך ע"ה באו ירבעם בן נבט וכל קהל ישראל לרחבעם בן שלמה, וביקשוהו להקל מהעבודה הקשה והעול הכבד אשר הכביד עליהם שלמה. רחבעם, לאחר שנועץ בזקנים "אשר היו עומדים את פני שלמה אביו" ובלידים "אשר גדלו אתו העומדים לפניו", השיב להם (מל"א יב, יג-טז):

ויעו המלך את העם קשה, ויעזב את עצת הזקנים אשר יעצוהו. וידבר אליהם בעצת הילדים לאמר, אבי הכביד את עלכם ואני אוסיף על עלכם, אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים. ולא שמע המלך אל העם, כי היתה סבה מעם ה', למען הקים את דברו אשר דבר ה' ביד אחיה השילני אל ירבעם בן נבט. וירא כל ישראל כי לא שמע המלך אליהם, וישבו העם את המלך דבר לאמר, מה לנו חלק בדוד, ולא נחלה בן ישי, לאהליך ישראל, עתה ראה ביתך דוד. וילך ישראל לאהליו.

שגיאה זו של רחבעם, אשר עלתה לו במלכותו, הינה חסרת פשר ומובן. אף אם טועה הוא ובוחר שלא לשמוע לעצת הזקנים (שיענה לעם בהכנעה וידבר עמם דברים טובים - שם פס' ז וברד"ק), ומעדיף לענות "אני אוסיף על עולכם", יש לו לדבר עמם רכות, להשיב להם שאף שאביו הכביד עולו מ"מ היה זה לטוב להם, שכל ימי שלמה אביו הייתה השלווה שרויה בישראל, לא יצאו למלחמות, ולא נפקד מהם איש, רווחה כלכלית פקדה אותם עד ש"כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה" (שם י, כא). גם מבחינה לאומית, יחסי החוץ של שלמה עם המדינות השונות היו ברום המעלה. יספר להם רחבעם על ההתקדמות הרוחנית שהייתה בימי שלמה אביו, ויזכיר להם את השמחה הגדולה אשר שמחו על בניין הבית ארבעה עשר יום, "וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה ה' לדוד עבדו ולישראל עמו" (שם ח, סו). ואולם רחבעם, בעצת יועציו הילדים, בוחר להשמיע באוזניהם דברים אחרים: "אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים". דבר זה לא ניתן להציע לו הסבר, מלבד "כי היתה סבה מעם ה'...", והפסוק מרחיב ומוסיף: "למען הקים את דברו אשר דבר ה' ביד אחיה השילני אל ירבעם בן נבט". יש באריכות זו תוספת לימוד הנוגעת לענייננו, כדברי הגאון המלבי"ם במקום (פס' טו):

...שהגם שהנבואה שינבא הנביא לרעת איש אחד תשתנה לפעמים אם ייטיב האיש מעשהו, לא כן אם מעורבת בה טובה לאיש אחר, כמו פה שרעת רחבעם הייתה הבטחה טובה לירבעם. ועל זה אמר: "אשר דבר ה'... אל ירבעם" - שה' הוא מידת הרחמים המורה הבטחת הטוב, ונבואה כזו לא תשתנה בשום אופן.

כלומר, נבואה זו יש בה אף בשורה טובה לירבעם בן נבט, ולכן היא איננה בת שינוי וזו הסיבה שההשגחה העליונה השפיעה במקרה זה על התנהלותו של רחבעם). בדברים אלו הגאון המלבי"ם מצטרף לרבותינו הנצי"ב מוולוז'ין, ה'משך חכמה' והגרי"ז, חבל נביאים המתנבאים בסגנון אחד.

ג. נבואה שיש בה מעשה

בנבואות רבות מצינו שהנביא עושה מעשה להמחיש את נבואתו. דבר זה טעון ביאור, מדוע נדרש מעשה להמחיש את הנבואה (ומה תועלת בכך)? ולמה המקרא מספר על כך בהרחבה במקומות רבים?

הרמב"ן בתחילת פרשת לך לך (בראשית יב, ו) משיב לשאלה זו בתוך הדברים בהם הוא קובע את היסוד הבסיסי ללימוד מעשי האבות:

אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בעניין אברהם, יצחק ויעקב, והוא עניין גדול, הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה ואמרו (תנחומא לך לך סי' ט): כל מה שאירע לאבות סימן לבנים. ולכן יאריכו הכתובים בסיפור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, ויחשוב החושב בהם כאילו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת - וכולם באים ללמד על העתיד, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלושת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבוא לזרעו. ודע, כי כל גזירת עירין כאשר תצא מכוח גזירה אל פועל דמיון תהיה הגזרה מתקיימת על כל פנים. ולכן יעשו הנביאים מעשה בנבואות, כמאמר ירמיהו שציווה לברוך (ירמיה נא, סג-סד): והיה ככלותך לקרוא את דברי הספר הזה תקשור עליו אבן והשלכתו אל תוך פרת ואמרת ככה תשקע בבל וגו'. וכן עניין אלישע בהניחו זרועו על הקשת (מל"ב יג, טז-יז): ויאמר אלישע ירה, ויור, ויאמר חץ תשועה לה' וחץ תשועה בארם. ונאמר שם (פסוק יט): ויקצוף עליו איש האלהים ויאמר, להכות חמש או שש פעמים אז הכית את ארם עד כלה, ועתה שלש פעמים תכה את ארם. ולפיכך החזיק הקב"ה את אברהם בארץ, ועשה לו דמיונות בכל העתיד להיעשות בזרעו. והבן זה. ואני מתחיל לפרש העניינים בפרט בפסוקים בעזרת השם.

כלומר, גזירה אלוקית מופשטת, שהחלה לצאת אל הפועל בעולם הזה, המוחש, באופן הדומה לגזירה העתידית, "תתקיים על כל פנים". לכן, הקב"ה החפץ שיעודי

עם ישראל יתקיימו בכל מקרה, גרם לאבות לבצע מעשים הדומים לייעודים העתידיים לבניהם.

אכן, הר"ן בדרשותיו (דרוש שני) תמה מאד על דברי הרמב"ן:

אמנם דברי הרמב"ן מתמיהים... כי זה מטיל רפיון וחולשה בייעודים אשר לא בא עליהם פועל דמיוני שלא יהיו הכרחיים להתקיים, כי אם הם הכרחיים - למה יעשה פועל דמיוני בקצתם לקיים הייעוד, וכבר הוא קיים בלעדיו?³

ונראה שהייתה התשובה בזה, שהפועל הדמיוני הוא לא יעשה כי אם בייעודים שאינם בטבעם חזקי הקיום, והם המייעדים רע, כי הם אין עניינם שיתקיימו על כל פנים, כי מפני שה' יתברך ארך אפיים, אם ישוב הגוי המיועד ברע הוא אליו וניחם ישיב מעליהם אפיו... ולזה לא תמצא אלו הפעלים הדמיוניים אלא בייעודים המנבאים רע, כאומרו: ככה תשקע בבל ולא תקום. ועניין ארם ג"כ, אם היה יעוד טוב ליואש מלך ישראל - כבר היה יעוד רע לארם, ומי יודע ואולי ישוב ארם מדרכו הרעה והשיב ה' מעליו אפיו.

מדברי הר"ן עולה שנבואות לרעה יכולות להתבטל ע"י תשובה ומעשים טובים, לפיכך נדרש בהן מעשה כדי שלא יהיו בנות ביטול⁴. והנה אחת הדוגמאות שהביא הרמב"ן לנבואה שיש בה מעשה היא תבוסת ארם מפני ישראל, והר"ן מבאר שמפני שיש בה ייעוד רע לארם נחוץ מעשה לחזק אותה.

הבאת דוגמה זו כדוגמה של נבואה לרעה העשויה להתבטל מפני הייעוד הרע שבה לארם (על אף שיש בה גם צד טוב לישראל), עומדת, לכאורה, בניגוד לדברי רבותינו האחרונים הנ"ל, אשר ביארו שנבואה שיש בה חלק טוב לאחד וחלק רע לאחר אינה בת ביטול ושינוי בשל החלק הטוב שיש בה.

נראה שעל פי דרך זו יש לבאר מטעם אחר את דברי שמואל הנביא ע"ה לשאול המלך ע"ה "וגם נצח ישראל... לא ינחם", שאין זה מפני שהובטחה המלוכה כבר לאחר כהסבר רבותינו האחרונים וכנ"ל (שהרי עדיין יש בזה צד רע לשאול, וא"כ

3 יש להעיר שבפשטות שיטת הרמב"ן (שמות יב, מב, בתו"ד: 'יעוד שאין שום הבטחה שלא יגרום החטא לבטלה, אלא במקום שבועה') היא שאף בנבואה לטובה תיתכן חזרה בעקבות החטא, וממילא מסולקת קושיית הר"ן, וצ"ע.

4 מדברי הר"ן משמע שנבואה לרעה שנעשה בה 'פועל דמיוני' שוב איננה יכולה להתבטל. וצ"ב, שהרי המקור לדברי הרמב"ם המחלק בין נבואה לטובה ונבואה לרעה הוא דברי ירמיהו לחנניה בן עזור (בירמיה כה, ז-ט), כפי שמתאר המדרש: "אני מתנבא רעות, אם לא יבואו דברי אין אני שקרן, שהקב"ה אומר לעשות רעה וחוזר בה, ואתה מתנבא טובות, ואם לא יבואו דבריך אתה נביא שקר, שהקב"ה אומר לעשות טובה ואף על פי שסרחנים הן אינו חוזר בו" (תנחומא מהד' ורשא וירא סימן יג; וראה הקדמות הרמב"ם מהד' הרב שילת עמ' לד, פו; רמב"ם הל' יסודי התורה פ"י ה"ד), ושם ירמיה עשה מעשה - נתן על צווארו מוסרות ומוטות (עי' ירמיהו כז, ב; שם כח י-יג); וצ"ע.

לשיטה זו הנבואה עדיין ברת ביטול, אלא שמכיוון שנעשה מעשה, 'פועל דמיוני' (קריעת כנף הבגד), שוב אין חזרה, ואפילו בנבואה לרעה. וכדעת הר"ן הנ"ל מתבארים הדברים בפרשת בהעלותך (במדבר י, כט), בה מובאים דברי משה רבנו ע"ה:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחָבֵב בֶּן רְעוּאֵל הַמְדִינִי חֲתָן מֹשֶׁה, נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֵתוֹ אֲתוֹ לָכֶם, לָכֶה אֲתָנוּ וְהִטַּבְנוּ לָךְ כִּי ה' דָּבַר טוֹב עַל יִשְׂרָאֵל.

בעל ה'אור שמח' (משך חכמה שם) מסביר את הסיומת ("כי ה' דבר טוב על ישראל") הנראית כמיותרת:

ידוע כי הקב"ה מה שדיבר ע"י נביא אינו חוזר על הטובה, רק לרעה הוא חוזר, וכאן "המקום אשר אמר ד' אותו אתן לכם" הוא רעה לאמורי יושב המקום - ויוכל לחזור, לכן אמר "כי ד' דבר טוב על ישראל" - ולא דיבר להרע לאומות [כי אולי אם לא יקלקלו מעשיהם ייתן ד' להם ארץ אחרת עבור המקום, וכמו שאמרו וירושלמי שביעית פ"ו ה"א, טז, ב; דברים רבה, שופטים, פ"ה ס' יד] גרגשי פנה לאפריקינ⁵, רק טובה על ישראל, ולכן לא ירצה לחזור מהטובה. ודו"ק.

גם כאן מוצאים אנו שנבואה שהיא גם טובה לאחד וגם רעה לאחר מוגדרת כנבואה לרעה היכולה להתבטל מחמת הצד הרע שבה, ורק נבואה שעניינה לטובה **בלבד** איננה ברת ביטול (כפי שהעלנו מדברי הר"ן הנ"ל). דברים אלו צריכים ביאור, ולכאורה סותרים למה שהובא לעיל בשם ה'משך חכמה' עצמו. בהמשך הדברים ננסה ליישב סתירה זו, וכן את ההערה מדברי הר"ן לדברי רבותינו האחרונים.

ד. נבואה לטובה שאפשר שלא תתקיים

1. נבואה לנביא עצמו

אחת הקושיות המפורסמות על דברי הרמב"ם שנבואה לטובה איננה יכולה להתבטל, היא מדברי חז"ל שיעקב אבינו ע"ה חשש שלא תתקיים ההבטחה שהבטיחו הבורא, "שמא יגרום החטא" (ברכות ד, א, מובא להלן; וכן ברמב"ן בראשית יח, כ, מדברי חז"ל בסנהדרין צח, ב במכילתא ועוד). הרמב"ם עצמו, בהקדמתו לפירוש המשנה (עמ' לד) עמד בקושיה זו:

אבל עניין פחד יעקב אחר שהבטיחו הקב"ה בבשורות טובות, כמו שאמר לו (בראשית כח, טו) "והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך" והיה מפחד פן ימות כמו שנאמר (שם לב, ח) "ויירא יעקב מאד וייצר לו", אמרו חכמים

5 הסוגריים המרובעים אינם במקור, והם נועדו רק להקל על הקריאה וההבנה של הפסקה.

ז"ל בעניין ההוא שהיה מפחד מעוון שמא יהיה גורם לו מיתה... יורה זה שהקב"ה יבטיח בטובה, ויגברו העוונות ולא יתקיים הטוב ההוא! דע, שזה אמנם יהיה במה שבין הקב"ה ובין הנביא; אבל שיאמר הקב"ה לנביא להבטיח בני אדם בבשורה טובה מוחלטת, ואחר כך לא יתקיים הטוב ההוא, זה בטל ואי אפשר להיות, בשביל שלא יהיה נשאר לנו מקום לקיים בו אמונה הנבואה, והקב"ה נתן לנו בתורתו עיקר שהנביא ייבחן כשיאמנו הבטחותיו.

מדברי הרמב"ם משמע שאף נבואה לטובה - מבחינה עקרונית - אין סיבה שלא תתבטל או תשתנה עקב חטאו של האדם (בדיוק כמו שנבואה לרעה יכול להתהפך ע"י תשובה ומעשים טובים), אלא שכדי שתהיה דרך לאמת את הנביא נקבע שנבואה לטובה איננה יכולה להשתנות. לכן, רק נבואה לטובה שמוסר הנביא לאחרים - לא יכולה להשתנות, אך נבואה לטובה שאמר הקב"ה לנביא עצמו (מבלי שנצרך למוסרה לאחרים) יכולה להתבטל בהעדר הצורך באימות הנביא.

2. ביאור "מעשה אבות סימן לבנים"

עד כה ביארנו את דברי הרמב"ן, הסובר שמעשה נדרש בנבואה לרעה היכולה להתבטל (בשל חזרה בתשובה, תפילה ומעשים טובים), אך נבואה לטובה שאיננה בת שינוי וחזרה אין צורך במעשים בכדי שתהיה "חזקת המציאות" ו"מתקיימת על כל פנים".

אולם דבר זה איננו מסביר את עיקר דברי הרמב"ן, שכן "מעשה אבות סימן לבנים" נאמר גם, ובפרט, על הייעודים הטובים המובטחים לעם ישראל; וא"כ למה נצרך בהם 'מעשה אבות'?

על פי היסוד שביארנו לעיל בדברי הרמב"ם מיישב הר"ן בדרשותיו (שם) את הדברים:

אבל האבות שלא היו מזה הכלל, ר"ל שלא היו מכלל הנביאים שנצטוו ללשמוע אליהם, נשארו הייעודים ההם על טבעם המוחלט, ר"ל שהייעודים הטובים הם אפשרי הביטול כייעודים הרעים, אלא במה שבא עליו פועל דמיוני - שזה מקיים הייעודים כולם רעים וטובים.

כלומר, מאחר והאבות אינם נביאים המצווים לאחרים, ולא הצטוו ישראל לשמוע בקולם, ממילא לא נאמרו לגביהם ההלכות של אימות הנבואה, וממילא גם נבואה לטובה שלהם יכולה להתבטל, ולכן היה צורך לעשות "פועל דמיוני" לחיזוק ואימות הדברים גם בייעודים הטובים של האבות.

3. הסברים נוספים

נראה ששיטת הרמב"ם והר"ן (שהסיבה שנבואה לטובה איננה חוזרת היא שחוק זה מהווה כלי לאימות הנבואה, אך אין לכך סיבה עצמית מהותית) אינה מוסכמת

על כל הדעות. למשל בספר אור ה' לרבי חסדאי קרשקש ז"ל האריך לחלוק על דברי הרמב"ם, ולדעתו אין לחלק בין נביא הרואה יעוד הנוגע לעצמו ובין נביא השלוח לאחרים, ולעולם הבטחה טובה שיצאה מהקב"ה אינה חוזרת (וכך סבורים גם ראשונים נוספים כדלהלן).

לשיטת הסבורים שאין הקב"ה חוזר מנבואה לטובה גם אם היא נאמרה רק לנביא עצמו (ואינה מיועדת למסירה לאחרים), חוזרת הקושיה מדוע יעקב אבינו חשש "שמא יגרום החטא" (וכנ"ל)?

על קושיה זו נאמרו תירוצים רבים, מתוכם נזכיר כאן שני הסברים המיוחדים בסגנונם המוסרי⁶:

א. בשם בעל ה'לשם שבו ואחלמה' מובא שנבואה לטובה איננה משתנה (אף אם האדם חטא ח"ו), אלא אם כן האדם חוטא **מחמת הבטחת הנבואה עצמה**, כגון: אם האדם שמרגיש עצמו בטוח בטובה 'מרשה' לעצמו לחטוא מרוב בטחונו בנבואה הטובה, אזי אף נבואה לטובה עלולה שלא להתממש מפני חטאו.

ב. בספר אור ה' לרבי חסדאי קרשקש ביאר את יראת יעקב "שמא יגרום החטא" - שראוי שהאדם עצמו המתבשר בטוב ינקוט השתדלות בסיבות הראויות למילוי ההבטחה, וזהו מאמר הכתוב: "וירא יעקב ויצר לו", שהזדרז והתעורר להכין עצמו אל התפילה בכוונה גדולה, כי באמצעותה תהיה לו השמירה.

לשיטות אלו הסיבה שהקב"ה קבע שאיננו חוזר בו מנבואה לטובה היא עצמית, מצד מידת טובו ורחמנותו יתברך, ולא רק בכדי שייבחן בכך הנביא, לפיכך אף בנבואה הנוגעת לנביא עצמו, ואיננה מיועדת לאמירה לאחרים - גם בה אין חזרה ושינוי.

4. ההשלכה לנידונו

יתכן שלאור מחלוקת יסודית זו נוכל להסביר את שורש ההבדל בין שיטת הר"ן לדברי האחרונים, בכך שהר"ן סובר כשיטת הרמב"ם שבעצם גם נבואה לטובה - מצד עצמה - יכולה להשתנות (ולא להתקיים) אם מצב האדם משתנה, אלא שכדי שהנביא יוכל להיבחן ולהיבדק נקבע שנבואה לטובה אין בה חזרה, וא"כ בכל מצב שבו יש צד חובה למישהו מסתבר ששוב **לא** נוהג כלל זה (שאין חזרה מנבואה לטובה), מפני "שאין מטבע הייעוד הטוב להתקיים יותר מהייעוד הרע", ונחזור למצב הבסיסי שנבואה יכולה להשתנות בעקבות שינוי מעשי האדם. ולכן צודקים דברי הר"ן, שנבואת ארם יכלה להתבטל (אלמלא שנעשה שם מעשה לחזק הנבואה) מפני שיש בה רעה לארם.

ואפשר שדברי האחרונים הנ"ל, שנבואה הטובה לאחד ורעה לשני איננה ניתנת לחזרה, מתאימים לשיטת רבנו חסדאי קרשקש וסיעתו הסוברים שאף בנבואה שנאמרה לנביא עצמו אין חזרה, וזאת משום שזו מידה 'בעצם' (ולא רק כמכשיר

6 הובאו בספר 'דברות צבי' מאת הרב צבי וייספיש, ברכות סי' ז.

לאימות הנביא) שנבואה לטובה איננה חוזרת מצד רחמי הבורא יתברך, וא"כ י"ל שאין הקב"ה מבטל נבואה שיש בה צד זכות כלשהו גם אם יש בה צד חובה לאחרים. ובה אולי ניתן ליישב את הקושיה מדברי הר"ן על דברי רבותינו האחרונים.

5. נבואת משה רבנו ע"ה

הסברים אלו מיישבים את דברי חז"ל על יעקב אבינו ע"ה, אולם אין די בהם ליישב את דברי הגמרא (ברכות ד, א), המשווה זאת לדוגמה נוספת:

...רבי יעקב בר אידי רמי, כתיב: "והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך", וכתב: "ויירא יעקב מאד!" אמר: שמא יגרום החטא, **כדתניא**: "עד יעבר עמך ה' עד יעבר עם זו קנית"; עד יעבר עמך ה' - זו ביאה ראשונה, עד יעבר עם זו קנית - זו ביאה שניה; מכאן אמרו חכמים: ראויים היו ישראל להיעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא.

הברייתא שמזכירה הגמרא, המציינת ש"ראויים היו ישראל להיעשות להם נס בימי עזרא", לומדת זאת מפסוק בתורה שנאמר ע"י משה רבנו ע"ה לכלל ישראל, וכיצד יכול להתרחש שינוי מנבואת שנאמרה לכלל ישראל? ומה ההשוואה בין חשש יעקב אבינו ע"ה "שמא יגרום החטא" השייך בנבואה שנאמרה לו ולא נאמרה לאחרים, לעומת "גרם החטא" שמנע את הנס בימי עזרא? בקושיה זו עמד באריכות בעל הנודע ביהודה (צל"ח, ברכות שם), ובסיום דבריו כתב:

ולכן נראה לעניות דעתי דקושיא מעיקרא ליתא, שהרי עיקר טעמו של הרמב"ם בזה שהבטחה לטובה ע"י נביא אין החטא גורם ביטולה הוא משום שזה הוא האות להבחין אם הנביא אמת, וכיוון שבמשה רבינו כתיב (שמות יט, ט): "וגם בך יאמינו לעולם", הבטיחו הקב"ה שלעולמי עולמים לא יהרהרו אחר נבואתו כלל, לכן בהבטחה שהבטיח הקב"ה על ידו שפיר גורם החטא לבטלה⁷, כמו שיכול החטא לגרום ביטול ההבטחה שהבטיח הקב"ה לנביא על עצמו.

כלומר לדעת הצ"ח נבואת משה, ואף לטובה, תלויה במעשי האדם ובמצבו הרוחני, ולא כנבואת נביאים אחרים לטובה שנבואתם תתקיים בכל אופן, בכדי לאמת את נביאותם.

7 בהערה על דברי הצ"ח שם מציינים שבגמרא (ברכות לב, א) נאמר: רבי שמואל בר נחמני אמר... כך אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, דברים שאמרת לי לך אמור להם לישראל, בשמי, הלכתי ואמרתי להם בשמך, עכשיו מה אני אומר להם? ופירש הצ"ח שם (ד"ה דברים) שהוא מטעם שדברי נביא שנאמרו לאחרים בשם ה' - אין להם ביטול, עיי"ש, וא"כ רואים שנקט שגם גבי משה רבנו ע"ה נוהג כלל זה, וצ"ע.

בהקשר זה יש להוסיף את דברי הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ח עיי"ש) ששונה נבואת משה רבנו ע"ה מנבואת שאר הנביאים, שנבואת משה רבנו ע"ה כל ישראל ראוהו ניגש אל הערפל ושמעו הדיבור אליו, וא"כ אנחנו עצמנו העדים העל נבואתו, ואיננו צריך שום אות ומופת להוכיח נבואתו.

6. שיטת המשך חכמה

שיטה הפוכה משיטת הצל"ח מצאנו לבעל ה'אור שמח' (משך חכמה במדבר יד, לט), ולשיטתו נבואת משה רבנו ע"ה, שהיא בגדר תורה ממש, תתקיים בכל אופן (ואף אם היא לרעה). ואלו דבריו:

...שכל מה שדיבר משה להם בשם ה' היה מוכרח להתקיים, אף לרעה. שכיוון שעל ידו ניתן התורה באזהרותיה ועונשיה, כל דבריו חיים וקיימים... ולכן בנתינת חברון לכלב, שמא יש חובה לאחרים שרוצים בה ויחזור ה' יתברך, אמר כלב (יהושע יד, ט): "וישבע משה ביום ההוא" וכו', **דעל ידי משה אינו חוזר כלל וכלל אף ברעה.**

דוגמה זו מעניינת היא, שהרי מדובר בנבואה שיש בה צד טוב לכלב ואולי גם צד רע לאחרים, וא"כ רואים שגם נידון כזה מוגדר כנבואה לרעה שיכולה להתבטל (בניגוד לכל הדוגמאות שהובאו בפרק הקודם, שם ראינו שמספיק שיש צד טוב למישהו בכדי שהנבואה בהכרח תתקיים). לכאורה, יש בכך שוב סתירה מפורשת בדברי ה'משך חכמה'.

ה. הצעה ליישוב הסתירה

ושמעתי מכמה ת"ח דרך אפשרית ליישוב סתירה זו בדברי המשך חכמה, שיש לחלק בין נבואה שבעיקרה הינה אחת ואינה ניתנת לחלוקה, אלא שיש לה השלכות לטובה על אדם אחד ולרעה על אדם אחר, וכיוון כשיש בה צד לרעה למישהו - שוב אין מוגדרת זו כנבואה לטובה, ולכן אפשרי שתתבטל; לבין נבואה שיש בה חלקים ושלבים שונים, שאחד לטובה על אחד והשני לרעה על חברו - שבסוג זה, כיוון שהחלק לטובה עומד בפני עצמו שוב אינו בן ביטול. למשל, לאחר הורדת שאול ממלכותו אין הדבר מתחייב לתת את המלכות לדוד, וא"כ הנבואה "ונתנה לרעך הטוב ממך" הוי כדיבור נפרד שהוא לטובה כלפי דוד, ושוב אין הנבואה חוזרת ודפח"ח⁸.

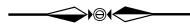
לפי יסוד זה ניתן ליישב את מרבית הדוגמאות הנ"ל, ונפרט אחת לאחת בע"ה:

8 יש לציין, שב'אור שמח' (סנהדרין ח, א) מסתפק בספק דומה מאוד לנידון זה, בנוגע לדיני נפשות (האם דיני "והצילו העדה" נאמרים בייחס לעדים זוממים המעידים על הריגת אדם). ובמאמר המלא (ראה ההערה בראשית המאמר) הרחבנו מעט בזה.

- ◇ הנבואה "משה מת ויהושע מכניסם לארץ" יש בה שני חלקים נפרדים (שהרי יתכן שמשה ימות ויקום מנהיג אחר, או שלא תהיה הנהגה אחת לכל העם, כבימי השופטים), וא"כ הנבואה שיהושע מכניס לארץ היא נבואה בפני עצמה, וכיוון שהיא לטובה - שוב אין בה צד חזרה וכן"ל.
- ◇ הנבואה שהמלכות תקרע מזרע שלמה (מל"א יא, יא-יג) עדיין איננה מחייבת שיִרבעם בן נבט יקבל את המלוכה על עשרת השבטים, לכן ההבטחה עבורו (שם לא-לט) היא נבואה לטובה שאין בה חזרה וכן"ל.

לעומת זאת:

- ◇ הנבואה לישראל שינצחו את ארם היא נבואה אחת שלא ניתנת להפרדה, וממילא היא יכולה להתבטל מפני שיש בה צד רע לארם (ולכך נדרש בה מעשה שלא תוכל להתבטל).
- ◇ הנבואה שישראל יירשו את ארץ שבעה עממין היא נבואה אחת במהות, ולפיכך היא הייתה יכולה להתבטל אלמלא ש"ה' דבר טוב על ישראל", ואם יזכו יקבלו נחלה אחרת במקום אחר כגרגשי.
- ◇ הנבואה שכלב יקבל את חברון היא נבואה אחת, ואם יש בה צד רע למישהו (שמעוניין - ואולי אף יש לו צד זכות - בחברון) אזי נבואה זו תוכל להתבטל.

ודע לך, כי היו הראשונים מאמינים מאוד בדברי חלומות, שהרי לאחר שעשה הקדוש ברוך הוא אות לגדעון בקצה המשענת ובגיזה פעמיים עדיין היה ירא' עד שאמר הקדוש ברוך הוא לגדעון, ואם ירא אתה לרדת רד אתה ופורה נערך וגו' ואחר תחזקנה ידיך", ושמע החלום, הרי יותר האמין בחלומות מבאותות. ומה שכתוב (קהלת ה, ו) כי ברוב חלומות והבלים, וכתוב (שם ב) כי בא החלום ברוב ענין, הוא שאם יאמר לו בעל החלום לעבור על המצות שלא ישמע לו, וכתוב (דברים יג, ו) והנביא ההוא או חולם החלום ההוא יומת כי דיבר סרה וגו', וכן אמרו חכמים דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין שהרי אמר כי בא החלום ברוב עניין... ואם תאמר למה החלום הולך אחר הפה, לפי שאילו לא ילכו אחר הפה היינו אומרים אין החלומות מן הקדוש ברוך הוא שהרי התורה היא ממנו והולכת אחר הפה והלב לפתרון ועתה חלום אין יכול לדעתו וכל מה שאין הקדוש ברוך הוא נותן ללב אדם לידע ולפה לדרוש (אם לאו) למה חלום אלא לומר לנו הנה הוא מן הקדוש ברוך הוא להודיע שהוא יודע כל העתיד ומודיע לבריות מה שעתיד להיות כדי שישוב בתשובה ויתפלל לו ולא יחטא.

(ספר חסידים סימן תמד)